

В.О. СКВОРЕЦЬ

ОСНОВНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Науковці вже звернули увагу на кризу в суспільствознавстві [24, с. 173], яка обумовлена відривом теоретичних моделей громадянського суспільства від практики суспільного життя і засвідчується станом філософського осмислення цього явища. Як зазначає А. Селігмен, до цих пір відсутній “онтологічний статус громадянського суспільства” [13, с. 23]. Питання про теоретичні засади громадянського суспільства та їх співвідношення із суспільною дійсністю все ще залишається відкритим [25, с. 267]. Вихід із кризи в суспільствознавстві, думається, треба шукати на шляху філософського переосмислення підходів до даної проблеми, бо “як жодна нова теорія не може виникнути, минувши філософський аналіз попередніх досягнень наукової думки, так жодна із скільки-небудь значних соціальних теорій не може з’явитися на світ інакше як із лона соціальної філософії” [8, с. 6]. Щоб наблизити теоретичні уявлення про громадянське суспільство до практичного його розвитку, треба показати його зв’язок з економікою і політикою.

Мета цієї статті – показати взаємозв’язок економіки і політики як виявлення закономірного характеру розвитку громадянського суспільства.

Враховуючи складність означеної проблеми, спробуємо визначитись із понятійним апаратом. На нашу думку, громадянське суспільство – це форма суспільної самоорганізації, що відображає сферу недержавних приватних відносин, обумовлених взаємодією індивідуальних і колективних потреб та інтересів, які детермінуються реалізацією свободи особистості та здійснюють вирішальний вплив на формування суспільних відносин і соціальних цінностей [32, с.198].

Українські економісти зазначають, що сучасне поняття “економіка” охоплює: сім’ю, підприємство (фірму); народне господарство певної країни чи його частину; сукупність взаємопов’язаних господарств груп країн, об’єднаних у різноманітних інтегральних організаціях; світове господарство як суперечливу цілісність взаємозалежних народних господарств усіх країн та їх об’єднань. Економіка як народне господарство має дві сторони свого вираження: по-перше, як *матеріально-натуральне наповнення*, по-друге, як *сукупність виробничих відносин*, що пов’язують процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільного продукту як фази постійного відтворення економіки. Матеріально-натуральне наповнення економіки проявляється в *продуктивних силах* суспільства, що відображають систему відносин “людина – природа”. Сукупність виробничих відносин представлена *організаційно-економічними та соціально-економічними відносинами*, про які йдеться при визначенні конкретного предмета економічної теорії [28, с. 5-8]. Таке розуміння поняття “економіка” відображає як складну сутність цього феномену, так і процес його історичного розвитку.

Політика – сфера суспільної діяльності, діяльність суспільних класів і політичних партій, яка визначається їхнім становищем у суспільстві та їхніми інтересами. Основу політики становить проблема завоювання, утримання й використання державної влади [34, с. 502]. Виникнення різних форм політики пов’язане з поділом суспільства на різні соціальні групи і появою проблеми узгодження інтересів. В сучасній соціології уточнюється уявлення про політику, яка виступає як “світ гострого суперництва, де приймають участь еліти і маси, групи та індивіди” [18, с. 92-93]. Відзначаючи, що класові відносини і сьогодні значною (якщо не визначальною) мірою обумовлюють характер політики, В. Воловик доводить, що сфера політики значно ширша, вона охоплює відносини не лише між соціальними групами, а й між державами, державними інститутами, партіями, окремими особистостями, які виступають у якості суб’єктів політичної діяльності, суб’єктами політики. Політика виступає в якості особливого виду діяльності, змістом якої є певне ставлення суб’єкта до існуючої системи державної влади, її спрямованості в тій чи іншій сфері життєдіяльності суспільства, що проявляється в різних формах, сприяючи збереженню або зміні державного устрою [7, с. 93].

Аналіз уявлень про зв'язок економіки і політики з громадянським суспільством потребує взяти до уваги застереження політологів: “Взаємовідносини між політикою та економікою, теоретичні розробки західних політологів переконливо доводять, що слід розглядати не залежність політики від економіки (марксистський підхід), а їхню взаємозалежність та взаємопов'язаність” [11, с. 7].

Арістотель, який ототожнював громадянське суспільство і державу, вважав, що “всяка держава представляє собою свого роду спілкування, всяке ж спілкування організовується заради будь-якого блага”. Мислитель доводить, що власність повинна бути спільною тільки у відносному смислі, в абсолютному ж вона має бути приватною, і пояснює необхідність приватної власності тим, що “кожен буде із старанністю відноситися до того, що йому належить”, а спільної власності - метою держави, яка полягає в досягненні спільного блага [3, с. 36-38]. Арістотель створив власну економічну концепцію, центральним пунктом якої став принцип справедливого обміну і довів, що обмін (торгівля) виникає насамперед не з жадоби збагачення (як писав Платон), а з існування потреб, які не може задовольнити власне господарство. Товарний обмін – не лише мінова пропорція між товарами, а й економічні відносини власників цих речей, якими рухає потреба, що дає змогу порівнювати товари. Саме взаємні потреби породжують товарний обмін [26, с. 9].

Створена Джоном Локком концепція громадянського суспільства спирається на теорію суспільного договору і пояснює необхідність громадянського суспільства потребою забезпечення життя, свободи і власності громадян [21, с. 203]. Ж.-Ж. Руссо пов'язує виникнення громадянського суспільства із появою приватної власності на землю, яка стала “останньою межею природного стану, що відділяла його від суспільного”, і привела до появи перших законів [30, с. 106, 116]. В концепціях Арістотеля, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо простежується зв'язок громадянського суспільства з інститутом власності, а отже, і з економікою.

Адам Сміт розглядав економіку як основу інтеграції людей, а громадянське суспільство виступає як “торговий союз”. Економічна теорія А. Сміта пояснює, що пов'язує індивідів-егоїстів у єдине суспільство: коли кожна людина спеціалізується на виробництві одного предмета, усі індивіди стають залежними один від одного, а суспільство стає трудовим союзом, побудованим на поділі праці та об'єднаним цією працею. За умов приватної власності та поділу праці кожен стає торговцем, а суспільство - торговим союзом [26, с. 30-34].

В концепції К. Маркса суспільна структура і держава постійно виникають із життєвого процесу певних індивідів, таких, які вони *в дійсності*, тобто як вони діють, матеріально виробляють і отже, як вони дійсно проявляють себе в певних, не залежних від їхньої сваволі межах, передумовах і умовах [23, с. 24]. Творці марксизму розглядають громадянське суспільство як матеріалістичний зв'язок людей, що знаходиться в постійному розвитку: “уже з самого початку виявляється матеріалістичний зв'язок людей між собою, зв'язок, який обумовлений потребами та способом виробництва і такий же старий, як самі люди, - зв'язок, який набуває все нових форм, а отже представляє собою “історію” [23, с. 28-29]. К. Маркс і Ф. Енгельс розкривають сутність громадянського суспільства: “Форма спілкування, на всіх існуючих до цих пір історичних ступенях обумовлена виробничими силами і в свою чергу їх обумовлююча, є громадянське суспільство...” [23, с. 35]. “Громадянське суспільство – істинне вогнище і арена всієї історії”, воно “охоплює все матеріальне спілкування індивідів в рамках певного ступеня розвитку виробничих сил. Воно охоплює все торгове і промислове життя даного ступеня...” [23, с. 35]. Якщо в марксистській концепції громадянське суспільство виступає визначальним чинником розвитку економічної та політичної сфери, його існування пов'язується з будь-якою державою, то в концепції Г. Гегеля та його послідовників це явище пов'язане виключно з правовою державою. Ці два підходи завершили розмежування двох філософських традицій уявлень про громадянське суспільство.

Осмисленню справжньої суті та ролі громадянського суспільства заважає постулат про неподільність держави і суспільства в період до Нового часу. Аналізуючи його походження, Л.Т. Кривушин зазначає, що соціальна історія починається тільки з XIX століття, коли центр

інтересів та боротьби перемістився з державних форм в господарську сферу, в сферу приватних майнових інтересів, коли політичні революції поступилися місцем господарським реформам, економічній еволюції. Саме в цей період на історичній арені з'явилося суспільство як явище, що протистоїть державі, і відповідно в теорії зародилася ідея суспільства та його співвідношення з державою [19, с. 6]. Уявлення про неподільність держави і суспільства заперечуються наявністю суспільних конфліктів у всіх державах.

Зневага до громадянського суспільства проявляється в ігноруванні суспільних потреб і шкідлива для соціуму. В роботі В. Леніна "Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату" наведено аналіз зв'язку економіки, соціальної структури і політики [20], розуміння якого забезпечило успіх більшовиків у боротьбі за владу, але вони ставку зробили лише на робітничий клас, ігноруючи потреби інших класів і соціальних груп. Абсолютизація ролі робітничого класу обумовила вузькокласовий підхід більшовиків до суспільного розвитку, домінування політики над економікою, деформації зв'язку економіки і політики, що негативно вплинуло як на розвиток самого робітничого класу, так і на формування громадянського суспільства.

Уявлення про громадянське суспільство визначалися розвитком суспільної думки Заходу, в якій економічні теорії спираються на зв'язок економіки і політики, а політичні й соціологічні теорії його ігнорують. Створені в ХХ столітті західні економічні теорії (теорії інституціоналізму, кейнсіанство, неокласичні економічні концепції) спрямовані на вирішення соціальних і політичних проблем [26, с. 125], але при цьому західні вчені відривають громадянське суспільство від економіки.

В концепції Джона Кіна до громадянського суспільства застосовується політичний підхід [12, с. 36]. Е. Арато і Дж. Коген пропонують розрізнити економічне суспільство (основою є форми власності та економічні об'єднання), політичне суспільство (основою є виборче право і політичні партії), громадянське суспільство (основою є спілкування, громадські об'єднання та рухи) [1, с. 25-27]. Дж. Александер взагалі відділяє громадянське суспільство не тільки від держави, але й від економіки, церкви, сім'ї [2, с. 39, 40]. І тільки в концепції Е. Геллнера в громадянському суспільстві держава і економіка утворюють дві чітко розділених між собою сфери, при цьому держава носить інструментальний характер; контролюючи індивідуальні інтереси в їх екстремальних проявах, вона знаходиться під контролем інститутів, що мають економічну базу [10, с. 214].

Відрив громадянського суспільства від економіки виступає перепоною в осмисленні цього феномену. Як зазначає А.Г. Володін, в концепціях політичної модернізації, розроблених західним суспільствознавством в 1960-1970-х роках, політичні процеси були свідомо відокремлені від соціально-економічних. Оскільки структурно-функціональний аналіз та споріднені з ним методи орієнтовані на вивчення змін, не пов'язаних з функціонуванням суспільства як економічної і соціально-політичної цілісності, постільки стала неминучою підміна систематичного причинно-наслідкового аналізу дослідженням соціальних структур і виконуваних ними політичних функцій [9, с. 93-94].

Уявлення про відрив громадянського суспільства від економіки обумовили концепції відмирання громадянського суспільства. Як зазначає Т.А. Алексеєва, соціолог Роберт Патнем стверджує, що громадянське суспільство в США швидко руйнується, американці стають все більше і більше роз'єднаними, відчужуючись від своєї сім'ї, сусідів, общини і самої республіки. Зростаюча соціальна ізоляція і прогресуючий розрив соціальних зв'язків пояснюється зміною американського способу життя, що обумовлена нескінченною погонею за грошима або більш комфортним способом життя. Америка втрачає громадянське суспільство, оскільки втрачає свою культуру [14, с. 15-16]. Концепція Р. Патнема спростовується фактом зміни старих соціальних зв'язків новими, що обумовлені новими потребами.

В історії філософської думки сформувалися дві традиції уявлень про громадянське суспільство: аристотелівська і боденівська. В моделях аристотелівської традиції громадянське суспільство пов'язується з демократичною державою, а в моделях боденівської – з будь-якою державою [31, с. 159]. Пактично всі теоретичні моделі визнають зв'язок громадянського суспільства з політичною сферою, але його зв'язок з економікою простежується у всіх

моделях боденівської традиції і відсутній, крім окремих випадків, у моделях аристотелівської традиції.

В сучасній російській соціології більшість вчених розглядають громадянське суспільство в руслі *аристотелівської традиції*, орієнтуються на західні моделі, які ігнорують зв'язок громадянського суспільства з економікою. Але й у прихильників цієї традиції виникають сумніви щодо правильності такого підходу. На думку В. М. Межуєва, спір, що затягнувся між “ринковиками” і “державниками”, їх нездатність знайти між собою розумний компроміс свідчить про відсутність в розмірковуваннях тих і других якоїсь опосередковуючої та об'єднуючої їх ланки. В цьому спорі його учасники не бачать між ринком і державою ніякої іншої реальності, гідної уваги. Спасіння від всевладдя держави шукають на ринку, а від стихії ринку - в державі. Так і борсаються між двома цими полюсами, не будучи в стані утриматися ні на одному із них. І чомусь невідомо їм, що ринок і держава можуть мирно співіснувати одне з іншим при наявності чогось третього, що не зводиться повністю ні до того, ні до іншого. Цим третім якраз і є громадянське суспільство, у якого в нашій дійсності (а тому і в нашій свідомості) поки що нема свого особливого місця [14, с. 8].

Л. Мамут представляє *боденівську традицію* і вважає: поняття “громадянське суспільство” не може бути диференційоване поза суміщенням з поняттям “держава”. Вірна і версія: поняття “держава” не можна строго визначити, не співставивши його з поняттям “громадянське суспільство”. Таке співвідношення в принципі є обґрунтованим і логічно коректним завдяки факту тотожності, ідентичності людського складу і форми обох цих феноменів. Громадянське суспільство і держава представляють собою різні типи агрегування однієї і тієї ж людської колективності, що досягла стадії цивілізації. В громадянському суспільстві людей об'єднують економічні, історичні, соціокультурні, мовні, етнічні, конфесійні, територіальні, етичні та інші відносини. Такі були, є і будуть, поки існує людське співжиття. Тому недоречні розмови про “зникнення” громадянського суспільства, про “застарілість” поняття про нього та інші. Справді зникають та застарівають історично конкретні модифікації громадянського суспільства, але не воно саме як таке [14, с. 27].

А.В. Одинцова вказує змістовну, сутнісну сторону громадянського суспільства: всіх дослідників об'єднує визнання того, що головна його діюча особа – людина. Людина як особистість – це індивід, що має певну обумовлену систему потреб, інтересів та цінностей. Наявність можливостей реалізації цієї системи і перетворює людину в головного учасника суспільного розвитку, члена громадянського суспільства. Тому громадянське суспільство – категорія історична, що повинна так чи інакше зачіпати сукупність суспільних відносин, відображати взаємозв'язок всіх сфер суспільного життя. В основі розвитку громадянського суспільства лежить одна із найважливіших закономірностей природно-історичного процесу – послідовне підвищення потреб, ускладнення і диференціація системи інтересів, перетворення всієї системи цінностей [27, с. 101, 103].

В сучасній українській соціології уявлення про зв'язок економіки і політики з громадянським суспільством також визначаються належністю певної теоретичної моделі до аристотелівської (В. Степаненко [33], А. Карась [15], А. Колодій [16],) чи боденівської традиції (В. Моргун [25], Ю. Павленко [29], В. Шинкарук [35]).

Наведений огляд вказує, що зв'язок громадянського суспільства з економікою простежується в усіх концепціях боденівської традиції, а в моделях аристотелівської традиції, як правило, відсутній. Не випадково В.А. Моргун, аналізуючи проблему типології громадянського суспільства, вказав на слабкість суто історичних засад моделей громадянського суспільства, що належать до аристотелівської традиції, і оцінив їх як появу “цілого напрямку-пустощіву в суспільній думці” [24, с. 173-174].

Створені Ж.Ж. Руссо, К. Марксом і Ф. Енгельсом, Л.С. Мамутом, А.В. Одинцовою, В.А. Моргуном теоретичні моделі громадянського суспільства відносяться до боденівської традиції і відображають це явище як *універсальний соціальний зв'язок* (систему соціальних зв'язків), що притаманний будь-якому соціально стратифікованому соціуму. Ця система обумовлена діяльністю людей, в основі якої лежать потреби та інтереси, що розвиваються, змінюються і детермінують формування суспільних відносин і соціальних цінностей. Ця система виступає

як частина економічної, політичної та інших сфер суспільного життя. Означена система у різних моделях боденівської традиції обґрунтовується з певною специфікою. В концепції Ж.Ж. Руссо виникнення громадянського суспільства обумовлено появою приватної власності, яка зумовила потребу суспільства в створенні закону та держави [30, с. 106, 116]. В марксистській концепції громадянське суспільство виступає як “форма спілкування”, яка відображає “матеріалістичний зв’язок людей між собою”, “зв’язок, що обумовлений потребами та способом виробництва” [23, с. 28, 29, 35]. В концепції Л.С. Мамота громадянське суспільство виступає як “недержавний модус суспільного буття” [22, с. 94-95]. В моделі А.В. Одинцової означений універсальний соціальний зв’язок детермінується особистістю як індивідом, який наділений системою потреб, інтересів, цінностей і вступає у відносини з іншими людьми [27, с. 101]. В моделі В.А. Моргуна ця система соціального зв’язку обумовлена типом біопсихосоціогенезу [25, с. 175, 176].

Перспектива дослідження зв’язку громадянського суспільства з економікою і політикою вбачається в подальшому розвитку моделей боденівської традиції. Запропоноване автором статті поняття “громадянське суспільство” відноситься до моделей цього напрямку і тому необхідно детальніше пояснити уявлення про розвиток громадянського суспільства та його зв’язок з економікою і політикою.

Громадянське суспільство як форма суспільної самоорганізації утворюється з елементів громадянського суспільства, до яких належать різні колективності та соціальні спільності. На думку філософів, колектив – форма спільності людей, що виникає та існує на основі їх спільної діяльності. В суспільному житті будь-який колектив не тільки виконує свої специфічні завдання, але й здійснює соціалізацію людини, тобто прилучення її до цінностей і норм культури, розвитку здібностей, формування почуття власного обов’язку та відповідальності [18, с. 53]. Під соціальною спільністю розуміють великі та малі об’єднання людей, які займають в суспільстві однакове соціальне становище і мають схожі соціальні ознаки [18, с. 81]. Елементи громадянського суспільства виступають соціальними суб’єктами. Як наголошує В. Воловик, соціальна група може бути суб’єктом історії, якщо в неї є спільні інтереси, мета дії, тобто якщо вона являє якусь цілісність [6, с. 130].

Утворення елементів громадянського суспільства обумовлене спільною діяльністю людей, в процесі якої відбувається кристалізація спільних інтересів та формування спільної мети. Джерелом розвитку колективностей виступає взаємодія індивідуальних та колективних потреб та інтересів людей. Процес утворення та розвитку колективностей відіграє визначальну роль в детермінації суспільного життя. Виділимо лише основні аспекти зв’язку особи і колективу: 1) в колективах створюється, зберігається, накопичується і ретранслюється з покоління в покоління соціальний досвід людей; 2) в колективі відбувається соціалізація людини, тобто формування особистості людини та адаптація її до умов існування соціуму; 3) тільки в колективі можлива реалізація свободи особистості та її творчого потенціалу; 4) в колективі формуються суспільні відносини; 5) в колективі створюються соціальні цінності; 6) колектив служить засобом захисту особи, якщо вона адаптується до нього і живе за його правилами; 7) лише через колектив людина може вплинути на великі групи людей, державу, соціум або навіть на все людство. Вирішальна роль останнього аспекту обумовлена активною і творчою діяльністю людини, його безпосереднім зв’язком з усіма іншими аспектами. Сьомий аспект відіграє по суті роль інтегратора всіх інших аспектів у системі відносин “особа - колектив”.

Особа в колективі розвивається і соціалізується, через колектив впливає на інші колективності, для забезпечення потреб та інтересів своїх власних і свого колективу здійснює певну діяльність. Ця формула “в колективі, через колектив, для колективу” відображає процес формування громадянина і громадянської позиції особи.

Діяльність особи і соціальних суб’єктів пов’язана з економікою. Економісти відзначають, що в основі людської діяльності лежить економічне життя суспільства, тісно пов’язане з потребами та інтересами людей. В перекладі з грецької економіка означає мистецтво ведення домашнього господарства (“ойкос” – дім, домашнє господарство; “номос” – вчення, закон) [28, с. 5]. Вже саме походження терміну “економіка” пов’язане з

домогосподарством сім'ї. Сім'я – первинний осередок людського суспільства, форма спільності, заснована на любові, шлюбному союзі, родинних та інших зв'язках її членів. Основні функції сім'ї – дітонародження, виховання дітей, ведення домашнього господарства та інші. В сім'ї відбувається первинна соціалізація людини, формування її духовного світу [18, с. 104].

Уявлення про громадянське суспільство як форму суспільної самоорганізації відводить сім'ї роль найважливішого з його елементів. Потреби та інтереси сімей є визначальним чинником формування більших соціальних спільностей. За трудовим колективом, кооперативом, підприємством, фірмою, монополістичним об'єднанням підприємств, олігархічним кланом завжди простежуються інтереси певних сімей.

В умовах НТР роль сім'ї як соціального осередка громадянського суспільства зростає. Ю. Васильчук відзначає потенційні переваги сім'ї над іншими елементами громадянського суспільства: “Ще очевидніше, ніж в часи класиків, що *соціальним осередком громадянського суспільства* є зовсім не трудовий колектив або партосередок, а сім'я трудящої людини. Дослідження показали, що в умовах НТР розвиток основної маси сімей зовсім не випадково істотно випереджає розвиток суспільства. Він є не тільки джерелом швидкого накопичення інтелектуального фонду суспільства, вироблення високих моральних стандартів і дійсно людського, красивого чуттєвого світу, але й джерелом соціальної, економічної і політичної активності людей, їх об'єднання в різноманітні групи, організації і течії для сумісного захисту своїх інтересів і цінностей” [5, с. 5].

В економічній теорії суспільне відтворення постає як результат самоорганізації, обумовлений взаємодією потреб та інтересів. Науковці зазначають, що економічні потреби та інтереси – головна рушійна сила соціально-економічного прогресу. В суспільному процесі відтворення вихідною передумовою є людина, яка, розвиваючись, створює свої потреби і здібності, продукти і послуги, відносини і суспільні інститути. Потреби – це категорія, що відбиває відносини між людьми та умовами їх життєдіяльності. Сутність економічних інтересів полягає в реально націленому задоволенні економічних потреб у засобах виробництва, трудових ресурсах, предметах особистого вжитку. Економічні інтереси є визначальною об'єктивною мотивацією діяльності людей, виходячи з їх місця у суспільному виробництві [28, с. 50, 57].

Суспільним відтворенням називається процес суспільного виробництва, взятий не як одноразовий акт, а в постійному відтворенні та оновленні. Для цього процесу необхідне постійне відновлення всіх факторів виробництва: робочої сили, засобів виробництва та природних ресурсів і середовища існування [28, с. 266]. Характеризуючи поняття “робоча сила” економісти виділяють: “особистий фактор виробництва”, “людський фактор”, “суб'єктивний фактор”. Останній характеризує свідому діяльність окремих індивідів, трудових колективів, партій, класів, громадських організацій і навіть держави [28, с. 71-72]. Отже, економісти вказують на зв'язок елементів громадянського суспільства (колективностей) з економікою.

Економіка виступає класоутворюючим чинником. Механізм впливу економіки на соціум характеризується двома протилежними тенденціями: з одного боку, розвиток економіки детермінує *диференційні процеси* в соціумі: поділ праці, поділ суспільства на групи, який обумовлений розмежуванням потреб та інтересів індивідів; з другого боку, розвиток економіки обумовлює *інтеграційні процеси*: утворення колективностей індивідами, які усвідомлюють наявність спільних потреб та інтересів. Зумовлені взаємодією індивідуальних і колективних потреб та інтересів процеси диференціації та інтеграції детермінують утворення колективностей.

Основою цих процесів стала власність. Власність – це відносини між людьми з приводу засобів виробництва і предметів матеріального і духовного споживання (об'єктів привласнення) [34, с. 86]. Економісти визнають необхідність в умовах сучасної економіки “оптимально поєднати особистий, колективний та державний інтереси” [28, с. 58]. Проблема збалансованості особистого, колективного та державного інтересу завжди була актуальною для державних діячів, бо розбалансованість цих інтересів є передумовою занепаду, соціальних

конфліктів, економічної і політичної кризи, розколу суспільства і навіть загибелі держав.

Зв'язок громадянського суспільства з політикою визначається державною владою, яка розповсюджується на всіх людей та соціальні суб'єкти в державі. Суб'єктами політичної діяльності виступають соціальні групи, партії, інші колективності, а також окремі особи. Особа може реально вплинути на державу чи соціум лише через вплив на колективності, тобто коли вона є виразником потреб та інтересів певних соціальних суб'єктів і користується їхньою підтримкою.

Відносини між колективностями характеризуються поєднанням конфлікту і співробітництва. В літературі з історії конфлікту наукові напрями поділяють на дві великі групи залежно від того, яке місце в теоретичних побудовах займає проблема соціального конфлікту. Ці два підходи яскраво ілюструє Р. Дарендорф, сформулювавши дві системи постулатів – Т. Парсонса і власну – та зіставивши їх. Вони розрізняються тим, що перша наголошує на співробітництві, а друга – на конфлікті та змінах. Але обидва компоненти взаємодії – співробітництво і конфлікт – постійно присутні в суспільному житті в тих чи інших поєднаннях [17, с. 264-265].

Політологи виділяють два види політичних конфліктів: 1) Між існуючою владою та громадянськими силами, інтереси яких не представлені у структурі владних відносин. 2) В середині існуючої влади. В основі соціального, соціально-політичного конфлікту лежить суперечність, зіткнення соціальних суб'єктів. Суб'єктами конфліктів можуть виступати індивіди, малі та великі групи, організовані в соціальні об'єднання [17, с. 266-268].

Отже, економісти визнають важливу роль колективностей в процесі суспільного відтворення, а політологи відзначають поєднання співробітництва і конфлікту у їх взаємодії. Взаємодія індивідуальних і колективних потреб та інтересів породжує колективності та відносини між ними, а тому історичний розвиток є результатом взаємодії елементів громадянського суспільства. Ось чому К. Маркс називав громадянське суспільство “вогнищем історії”.

Процес утворення елементів громадянського суспільства відображає дію закону суспільного розвитку, на який вказує Т. Бутченко: взаємозв'язок особистих і суспільних інтересів як форма прояву діалектичної єдності між одиничним і загальним у бутті людини є законом суспільного розвитку, що породжує його відцентрові та доцентрові тенденції, визначає характер суспільних суперечностей, інтегрує дію інших соціальних законів [4, с. 104].

Взаємозв'язок економіки і політики з тими колективностями, що відносяться до елементів громадянського суспільства, постійно проявляє дію названого суспільного закону, тобто виступає як закономірність розвитку громадянського суспільства. Оскільки економіка і політика відіграють інтегративну роль щодо елементів громадянського суспільства, то взаємозв'язок економіки і політики виступає як *основна закономірність розвитку громадянського суспільства*.

Означені в статті підходи сприятимуть теоретичному осмисленню явища громадянського суспільства та оптимізації його розвитку в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арато Е., Коген Дж. Відродження, занепад та реконструкція концепції громадянського суспільства // Політична думка. – 1996, № 1. – с. 24-30.
2. Александер Дж. Парадокси громадянського суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999, № 1. – с. 27-41.
3. Аристотель Политика / История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. проф. д-р ист. наук Г.Г. Демиденко. - Харьков: Факт, 1999. - с. 36-44.
4. Бутченко Т.І. Еволюція договірної концепції походження держави: Дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук. – Запоріжжя, 2004. – 173 с.

5. Васильчук Ю. А. Гражданское общество эпохи НТР //Полис: Политические исследования. – 1991. - №4. – с. 4-20.
6. Воловик В.І. Вступ до філософії: Навчальний посібник. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 160 с.
7. Воловик В.І. Політика: сутність, зміст і форми прояву // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя: 2005, випуск 14. – с. 92-95.
8. Воловик В.І. Философия истории. Курс лекций /Издание второе, исправленное и дополненное. – Запорожье: “Просвіта”, 2004. – с. 140.
9. Володин А.Г. Гражданское общество и политика в России: Смена парадигмы // Полис (Политические исследования). – 1998, № 6. – с. 92-103.
10. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Пер. с англ. – М.: Ad Marginem, 1995. – 224 с.
11. Горбатенко В.П., Лебединська Г.О. Політика і політична наука // Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1998. – 368 с.
12. Гребіневич О.М. Ернест Геллнер і Джон Кін у поглядах на громадянське суспільство (порівняльний аналіз) //Наука. Релігія. Суспільство. - 2002, № 3 – с. 36-41.
13. Гражданское общество: Истоки и современность / Науч. ред. проф. И.И. Кальной, доц. И.Н. Лопушанский. 2-е изд., доп. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс». – 296 с.
14. Гражданское общество, правовое государство и право (“Круглый стол” журналов “Государство и право” и “Вопросы философии”) //Вопросы философии. - 2002, № 1. – с. 3-51.
15. Карась А.Ф. Дискурсивне розрізнення соціальних інтенцій на шляху до громадянського суспільства в Україні //Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції //За ред. А.Ф. Карася. – Львів: Вид.Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. –с.16-19.
16. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) // Громадянське суспільство: Україна 2001. – Львів: Ред. Часопису “Ї”, 2001. – 284 с.
17. Коляденко В.А. Політичні конфлікти // Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1998. – 368 с.
18. Краткий философский словарь /Ред.–составители В.И. Воловик, Г.В. Воловик. – Запорожье: Просвіта, 2004. – 140 с.
19. Кривушин Л.Т. Проблема государства и общества в домарксистской мысли (историко-социологические очерки). – Л: Ленинградский ун-т, 1978. – 216 с.
20. Ленин В.И. Экономика и политика в эпоху диктатуры пролетариата / Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 39. М.: Изд-во полит. литературы, 1970. – с. 271-282.
21. Локк Джон Два трактата о правления /История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов /Сост. и общ. ред. проф. д-р ист. наук Г.Г. Демиденко. - Харьков: Факт, 1999. - с. 194-204.
22. Мамут Л.С. Гражданское общество и государство: проблема соотношения // Общественные науки и современность, М.: Наука, 2002, №5. – с. 94-103.
23. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология/Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, т.3, с.7-544.
24. Моргун В. Громадянське суспільство в контексті психоісторії людства. Част. I і част. II //Наука. Релігія. Суспільство. – 2003, № 1. – с. 171-212.
25. Моргун В.А. Психоісторичні проблеми розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні //Наука. Релігія. Суспільство. – 2003, № 3. – с. 267-277.
26. Нестеренко О.П. Історія економічних вчень: Курс лекцій. – 3-те вид., стереотип. – К.: МАУП, 2002. – 128 с.
27. Одинцова А.В. Гражданское общество: взгляд экономиста //Государство и право. – 1992, № 8. – с. 98-109.

28. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник /Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Каніщенко та ін.; За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К.: Вища шк., 1994. –559 с.

29. Павленко Ю.В. Соціально-історичне підґрунтя розбудови громадянського суспільства в Україні //Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції //За ред. А.Ф. Карася. – Львів: Вид.Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. –с.8-13.

30. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты /Пер. с фр. – М.: «КАНОН» - пресс», «Кучково поле», 1998. – 1080 с.

31. Скворець В.О. Історико-філософський аспект дослідження громадянського суспільства // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя, ЗДІА. – Випуск № 17. – с. 157-171.

32. Скворець В.О. Проблема генези громадянського суспільства //Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя: 2005, випуск 14.

33. Степаненко В. Социологическая концепция гражданского общества в постсоветском контексте //Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. - №3. – с. 5-21.

34. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 3 вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

35. Шинкарук В.І. Громадянське суспільство і громадянська позиція // Філософська і соціологічна думка. – 1991. - № 5. – с. 3-10.

Л.А.ТЕМЧУРИНА

ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ В НЕОРЕЛИГИОЗНОМ ОРИЕНТАЛИЗМЕ

Причинно-следственные связи проявляются как силы единства и целостности природной среды, и как динамика социальной жизни. Они демонстрируют множество видов человеческой деятельности, захватывающих индивидов в поток активности, где случайное скрывает закономерное, и закономерное скрывается в повседневном и привычном. Законы человеческого взаимодействия относятся к проблемным и, в определенной степени, сложным для понимания в той мере, в какой они связаны обыденным сознанием.

Для обычного человека природа причинно-следственных связей, диалектические переходы в них, несоразмерны с банальной простотой повседневности. Естественность жизни, наполненная ожиданием, предчувствием, случайным течением вещей, погружает в эмпирию бытийности и, скучное чередование черных и белых отметин пути, на котором путник находится не по воле своей и не от своей свободы. Автоматизм повседневности иссушает дух жизни и дух, скованный приземленностью житейских смыслов, ищет свое освобождение в понятиях альтернативных будничному, профанному, аномичному.

Понятия, доступные обыденному рассудку, конструируются как дуальные схемы, наглядные своей простотой и доступностью для понимания: светлое-темное, праздничное-будничное, профанное-сакральное. Так совершается вызов, которым дух противостоит повседневности и переживает момент обращенности к сакральному.

Современная массовая культура, наиболее доступная обыденному сознанию, несет в себе множество духовных парадоксов, субстрат которых рассеян в истории и культурах и его адекватная оценка не представляется возможной вне профессиональной сферы. Поэтому для обыденного сознания поиск духовной интеграции завершается, как правило, инверсией ценностного содержания воспринятых им понятий.

Профанное переходит в сакральное, представляющее матрицу новых и непривычных смыслов: эзотерика, мистика, астрал, чакры, инициация, юга, очищенные расы и т. д. Весь этот "гностицистский редуционизм" [8, 74] и религиозный неоориентализм становятся направляющим импульсом зрительного, демонстративно-схоластического мышления, способного, однако, вызвать индивидуальную активность и стимулировать переход к неорелигиозному сознанию.